Silvia GOLDBAUM TARABINI:
Danske jøders liv og død i Theresienstadt. København,
Gyldendal 2023, 655 stran. ISBN 9788702369700

Dánsky psaná publikace Danske jøders liv og død i Theresienstadt (Život a smrt dánských Židů v Terezíně) představuje na 655 stránkách příběh internace 470 Židů z Dánska v terezínském ghettu.[1)] Byli zde vězněni rok a půl, od října 1943 do poloviny dubna 1945, a podle výchozí země deportace tvořili početně nejmenší skupinu. 89 % z nich nucený pobyt přežilo,[2)] což vysoce překračuje statistiku přežití vězňů z jiných zemí. Dánští internovaní byli totiž vyňati z transportů do vyhlazovacích táborů[3)] a v průběhu internace se jim z Dánska dostávalo značné potravinové pomoci. Na konci války nacisté povolili propuštění dánských Židů z ghetta a jejich transport švédskými autobusy do neutrálního Švédska. Do Dánska byli repatriováni až po kapitulaci Německa.

Fundovaná a zároveň čtivá kniha zaujme od prvních stránek dynamikou příběhu a zaslouží si pozornost pro bezprecedentní detailní zpracování holokaustu v Dánsku z pohledu samotných přeživších. Publikace zaujme i bilaterálním dánsko-českým přesahem, a to nejen s ohledem na internaci dánských Židů na území Protektorátu Čechy a Morava, ale především pro skutečnost, že mezi osobami deportovanými z Dánska se ocitli i židovští uprchlíci původem z Československa. Jejich vzpomínky v publikaci několikrát zazní.

Rozsáhlá studie završuje dvacetiletý výzkum historičky Silvii Goldbaum Tarabini, která vydání publikace v prestižním kodaňském nakladatelství Gyldendal načasovala na podzim 2023 u příležitosti osmdesátého výročí transportů dánských Židů do Terezína. Jedná se nicméně o její již třetí zpracování tohoto tématu. První předložila formou disertační práce v roce 2016 na Technické univerzitě v Berlíně.[4)] V roce 2021 vydalo upravenou verzi disertace nakladatelství Routledge pod názvem The Jews of Denmark in the Holocaust. Life and Death in Theresienstadt Ghetto. Recenzované dánské zrevidované a rozšířené vydání ubralo na akademičnosti a je určeno pro širší čtenářskou obec.

Ke čtenářům se tak dostávají systematicky utříděné informace o Židech deportovaných z Dánska do Terezína, jejich svědectví a zkušenosti. Tarabini též sleduje, jak se postupem času jejich vzpomínky proměňovaly. Nechybí ani poučný

vhled týkající se utváření poválečného narativu této kapitoly holokaustu dánských Židů. Na základě rozsáhlého archivního výzkumu v mnoha paměťových institucích (včetně českých) shromáždila autorka, jak dokládá rozsáhlým poznámkovým aparátem, stovky dánských svědectví a mnoho dalších informací o internaci Židů z Dánska. Sama v první dekádě 21. století uskutečnila 33 rozhovorů, ve kterých shromáždila cenné, v jistém smyslu slova bilanční vzpomínky dosud žijících deportovaných. Na základě těchto zdrojů zrekonstruovala paměť dánských terezínských vězňů. Zaznamenala, jak samotné oběti nacistického útlaku internaci prožívaly a jakým způsobem o ní později vyprávěly.

Publikace přináší historii terezínského ghetta viděnou z dánské perspektivy. To bylo pro Židy z Dánska prvním a posledním místem internace (s výjimkou dvou malých skupin)[5] a tudíž je dánská paměť holokaustu spjata výlučně s Terezínem. Většina přeživších z jiných zemí popisovala věznění v Terezíně jako méně brutální a hrůzostrašné ve srovnání s vyhlazovacími a koncentračními tábory. Ve vzpomínkách dánských Židů toto porovnání samozřejmě absentuje. Skutečnost, jak podotýká Tarabini, že někteří vězni trpěli více, však neumenšuje prožitky ani utrpení jiných vězňů.[6]

Publikace je formálně rozdělena do třinácti kapitol.[7] Cílem knihy je zrekonstruovat příběh dánských vězňů a poukázat na rozmanitost zkušeností i narativů v rámci této skupiny. Autorka seznamuje čtenáře se sbírkou dánských svědectví, která zanechala celá jedna třetina přeživších terezínských vězňů z Dánska. Ohrazuje se proti údajnému nedostatku těchto pramenů osobní povahy, který přispěl, jak zaznívalo v odborné literatuře, k upozadění terezínské internace v dánské poválečné paměti druhé světové války. Tarabini vnímá toto období dlouhého mlčení přeživších spíše jako neochotu ostatních jim naslouchat. Podrobný soupis svědectví zaznamenaných převážně v dánštině uvádí v poslední ze tří samostatných příloh v závěru knihy.[8] Pro zajímavost: z doby internace se dochovaly tři rozsáhlé deníky, většinou však jde o vzpomínky, které vznikaly až s určitým časovým odstupem. Mnoho jich bylo zaznamenáno již během karantény ve Švédsku, kde židovské organizace distribuovaly navrátilcům dotazníky. Tři desítky přeživších včetně českého uprchlíka Otty Schwarzbarta své vzpomínky sepsaly do rozsáhlých textů. Některé z nich v následujících dekádách vyšly tiskem.[9]

Jednotlivé kapitoly Tarabini řadí podle klíčových událostí – protižidovská razie, deportace do Terezína, potravinové balíčky, návštěva Červeného kříže, reflexe transportů na Východ a repatriace. V první kapitole představuje předválečné rozvrstvení dánské židovské obce, kterou rozdělila podle etnicko-jazykového klíče a občanského statusu na tři skupiny. Dánští starousedlíci tvořili jednu čtvrtinu internovaných a patřili ke starým, po staletí etablovaným židovským rodům, které náležely i do nejvyšších společenských a obchodních kruhů dánské společnosti. Z této skupiny se rekrutovali tzv. prominenti, jak Dány často označovali ostatní terezínští vězni. Polovinu dánských vězňů tvořili tzv. přistěhovalci, kteří v prvních dekádách 20. století našli v Dánsku útočiště před pogromy ve východní Evropě. Mnozí z nich byli ortodoxní Židé, hovořili jidiš a slovanskými jazyky. Z této skupi-

ny se v Terezíně ocitly především manželské páry a rodiny s dětmi různého věku. Poslední skupina sestávala z mladých lidí původem z Německa, Rakouska a Československa, kteří byli členy sionistických organizací Hechaluc nebo Alija mládeže (Jugend Aliya). V Dánsku se připravovali na emigraci do Palestiny, a proto žili na farmách, kde získávali praxi v zemědělství. Jejich pobyt se v důsledku války protáhl na několik let. Hovořili plynně dánsky a měli status uprchlíků.

Toto dělení posloužilo autorce jako klíčový komparativní a analytický nástroj. Jednotlivé události před, během i po internaci v Terezíně objasňuje prizmatem jednotlivých skupin, a hlouběji tak proniká do sociálně-ekonomických rozdílů během věznění. Ukazuje, že hierarchické dělení mělo vliv i na životní podmínky během internace. Jednotlivé skupiny v rámci dánské komunity neměly rovné postavení a docházelo především ke zvýhodňování starousedlíků před přistěhovalci a uprchlíky.

Publikace chronologicky líčí politické události v Dánsku od poloviny roku 1943, který se stal pro Židy osudovým. Došlo k ukončení tzv. politiky spolupráce dánské vlády s německými okupanty a nacisté zavedli okupační formu vlády. Tarabini neopomíjí důležité souvislosti včetně dvojité hry říšského zplnomocněnce v Dánsku Wernera Besta a vyzrazení chystané protižidovské razie dánským sociálním demokratům, kteří varovali židovskou komunitu. Kdo by hledal odpovědi na dosud neobjasněné otázky, například proč nacisté vyzradili klíčovým dánským politikům datum razie a jak je možné, že se podařilo během podzimu zorganizovat více než 1600 tajných plaveb přes jindy přísně střeženou dánsko-švédskou hranici probíhající Øresundskou úžinou, zůstane zklamán. Autorka se nepouští do revize těchto již mnohokrát diskutovaných témat. Ostatně cílem publikace je události z roku 1943 rekonstruovat na základě zkušeností a svědectví dotčených Židů, nikoliv jejich pomocníků a dalších zainteresovaných osob a institucí. Tento přístup provází i další kapitoly.

Úspěšný hromadný útěk sedmi tisíc Židů z Dánska do Švédska, který proběhl za pomoci mnoha Dánů, byl již mnohokrát popsán. Tarabini se však zaměřuje na ty útěky, které se nezdařily a vedly k tragédiím nebo zatčení a následné deportaci. Zde u českého čtenáře zvláště rezonuje tragický osud tří bývalých teplických gymnazistů, kteří se do Dánska dostali v rámci přípravy na emigraci do Palestiny. Jejich rybářský kutr do Švédska nedoplul a posádka lodi i židovští uprchlíci se utopili v Baltském moři.

Kapitoly věnované deportacím do Terezína, mezilidským vztahům, každodennímu životu v ghettu, nemocem a úmrtím líčí poměry v počátečním období terezínské internace dánských Židů. Ti byli deportováni nečekaně, přijeli jen s příručními zavazadly, naprosto nevybaveni, a zařadili se tak na pomyslné dno vězeňského společenství. Až v Terezíně dánští Židé poprvé na vlastní kůži zažili omezení svobody, příkoří, bídu, hlad a bezmoc a v důsledku toho i úmrtí svých blízkých. Oproti jiným okupovaným zemím nebyly v Dánsku zavedeny protižidovské zákony. Zachování občanských práv pro všechny obyvatele včetně Židů si vymínila dánská vláda, když v roce 1940 přistoupila na tzv. politiku spolupráce

s německými okupanty.[10)] Občanská práva tak zůstala v zemi zachována (s výjimkou zákazu komunistické strany) po více než tři roky okupace až do října 1943. S protižidovskou legislativou a nacistickou perzekucí se proto dánští Židé setkali až v terezínském ghettu.

I když výchozí pozice byla v Terezíně pro všechny internované z Dánska vesměs stejná, postupem času začaly napříč skupinami vznikat rozdíly dané sociokulturním kapitálem jednotlivců. Nejrychleji se v ghettu dokázala zorientovat skupina uprchlíků, hlavně díky tomu, že v ghettu potkali své příbuzné a známé, kteří jim vypomohli radami a kontakty. Také hovořili jazyky ghetta – německy a někteří z osmi mladých lidí původem z Československa i česky.

Po půl roce pobytu začaly dánským Židům do ghetta přicházet potravinové balíčky z Dánska a jejich poměry se začaly výrazně měnit k lepšímu. Vězni z Dánska získali cenný socioekonomický kapitál, který umožňoval příjemcům balíčků fyzické přežití a poskytoval psychickou podporu. Potraviny se staly mocnou devizou v terezínském směnném obchodu a dánská skupina postoupila výš v pomyslné hierarchii ghetta. Zároveň ale docházelo k nerovnoměrné distribuci potravinových balíčků v jejím rámci.

Tarabini detailně odkrývá celou složitou agendu a zapojení mnoha jednotlivců a institucí v Dánsku do posílání potravin. Skupina starousedlíků z Terezína komunikovala s vlivnými osobnostmi v dánských institucích, ač ve zjednodušeném formátu, který dovolovala dopisnice z ghetta. Ti pak usilovali o zlepšení situace pro všechny internované Židy z Dánska. Autorka ukazuje, jak angažovaní jednotlivci a neformální uskupení zahájili rozsáhlou akci. Nejdříve naslepo a poté organizovaně, se zapojením mnoha tzv. balíkových kmotrů, posílali potravinové balíčky i oděvy ještě předtím, než Dánský červený kříž získal od nacistických úřadů oficiální souhlas se zasíláním potravin. To bylo možné až po návštěvě delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže v červnu 1944. Jde o obdivuhodný příklad fungování občanské společnosti, která nenechala své spoluobčany ani uprchlíky na holičkách. Lidé zapojení do pomocné akce sestavovali svépomocí seznamy internovaných (nacistické úřady odmítly seznam poskytnout) a posílali balíky nejen jim, ale též jejich příbuzným a dalším internovaným. Výzkum autorky ukazuje, že polovina těchto balíků od léta 1944 mířila Židům z Dánska a polovina pak dalším vězňům mimo dánskou skupinu.

Potravinovou pomoc však nečerpali všichni dánští Židé. Několik osob a rodin balíčky nedostávalo, protože o jejich internaci v Dánsku nevěděli. Potravinové balíčky přinesly vedle obrovské pomoci i prohloubení sociálních rozdílů mezi internovanými. Statistika autorky dokládá, že největší díl potravinové pomoci obdrželi starousedlíci, zatímco ke zbývajícím dvěma skupinám se jí dostalo podstatně méně. Tarabini přináší v souvislosti s distribucí dánských balíčků překvapivý poznatek, že znevýhodněni se cítili být přistěhovalci, ale nikoliv uprchlíci. Ti měli nejméně výhod, jejich vzpomínky ale tento fakt nereflektují, naopak jejich svědectví jednoznačně vyjadřují vděčnost za pomoc. Naproti tomu skupina přistěhovalců se cítila být při čerpání zdrojů z Dánska znevýhodněna, reálně také více

strádala a byla zranitelnější – i s ohledem na to, že v ní bylo velké zastoupení rodin s malými a často nemocnými dětmi. Na část této skupiny se například nedostalo bydlení ve vlastních pokojích, které před návštěvou Červeného kříže prioritně obdrželi starousedlíci, zatímco velká část přistěhovalců a uprchlíků bydlela po celou dobu internace v hromadných ubikacích. Autorka tak zároveň ukazuje, že prominentní status se týkal jen části internovaných Židů z Dánska, a to až ve druhé polovině jejich věznění v ghettu.

Tarabini porovnáním dokládá, že u jednotlivých skupin se lišil přístup k potravinám, a tím i rozměr jejich strádání. Argumentuje, že poválečné vzpomínky tyto rozdíly reflektují, protože však většinu svědectví zanechali zástupci starousedlíků, tak právě jejich vzpomínky nastavily v Dánsku poválečný narativ terezínské internace. Ten odrážel snesitelnější životní poměry, než ve kterých v ghettu žila více než polovina dánských vězňů.

Dánské úřady si vyžádaly inspekci poměrů v terezínském ghettu, která později vešla ve známost jako návštěva delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže. Tarabini ji navrhuje vnímat jako dvě různé návštěvy, které proběhly současně, ovšem každá s jiným cílem, přičemž „dánská návštěva" měla za cíl pouze prověřit životní podmínky internovaných dánských Židů. Autorka zvažuje, jak nacisté dánské vězně zneužili ke své propagandě a do jaké míry to mělo vliv na skutečnost, že vězni z Dánska byli vyňati z transportů na Východ. Jde o otázku, která nemá pro nedostatek pramenů stále jasnou odpověď. Tarabini přináší zajímavé porovnání raportů všech delegátů návštěvy. Autorem hlavní kontroverzní zprávy, která podpořila nacistickou propagandu o Terezíně jako vzorovém táboře, byl švýcarský delegát Maurice Rossel. Zástupci dánské Zdravotní péče a dánského Ministerstva zahraničí však referovali o návštěvě v podobném duchu. Autorka neopomíjí ani etické dilema, které je s návštěvou spojeno – na jedné straně přinesla významné výhody pro dánské Židy, na druhé straně po ní následovaly rozsáhlé podzimní transporty s tragickými následky pro tisíce jiných vězňů.

Tarabini také sleduje, jak se v Dánsku formoval poválečný narativ terezínské internace a objasňuje, jakou proměnou prošel. Do šedesátých let 20. století byl vnímán především v souvislosti s perzekucí, deportacemi a útrapami německé okupace jako jeden z případů evropského holokaustu. Po soudním procesu s Adolfem Eichmannem na začátku 60. let 20. století, kdy vznikala v mnoha zemích nová svědectví, se osud Židů z Dánska jednoznačně vymykal tragickému osudu židovských obětí z jiných nacisty podmaněných států. Příběh dánských Židů, z nichž naprostá většina válku přežila, začal být reflektován jako výjimečný případ – „dánský zázrak" – a pozornost se stočila především k tématům spojeným se zdařilým útěkem do Švédska a již zmíněným vysokým počtem přeživších v Terezíně. Důraz se kladl na aktivitu občanské společnosti, která se angažovala v pomoci, zatímco prchající převzali roli pasivních účastníků, tedy těch, které angažovaní Dánové (nežidé) zachraňovali. Osudy Židů, kteří útěk nezvládli, zůstaly dlouho upozaděny.

Jednu z příloh publikace tvoří tři jmenné seznamy dánských Židů deportovaných do Terezína čtyřmi transporty z Dánska a malými transporty z Ravens-

brücku a Sachsenhausenu.[11] V seznamech jsou kromě jmen uvedeny údaje o roce a místě narození i o státní příslušnosti v době deportace. Tarabini jména deportovaných neanonymizuje, což obhajuje navzdory současnému trendu ochrany osobních údajů. Naopak považuje za žádoucí neskrývat identitu obětí a jejich základní osobní údaje zveřejnit pro potřeby dalšího historického bádání. Tento postup se ukazuje jako přínosný, zvláště s ohledem na deportované původem z jiných zemí. Badatelům se tak například dostávají utříděné informace o uprchlících, kteří odešli z Československa a sdíleli osud s dánskými Židy. I tito uprchlíci zapsali dánsky své vzpomínky na internaci v Terezíně. Zmíněné texty by jistě stály za překlad do češtiny, což vnímám jako pobídku pro pražskou skandinavistiku, která už představila ukázky ze vzpomínek dánských vězňů terezínského ghetta u příležitosti osmdesátého výročí jejich deportace.[12]

Závěrem lze konstatovat, že publikace je bezesporu fundovanou studií holokaustu v Dánsku, která se díky smyslu pro detail a rozsáhlému výzkumu bezpochyby stane klíčovým referenčním zdrojem. Přínos výzkumu Silvii Tarabini je i v poukázání na fungování občanské společnosti, která v době beznaděje nabídla pomoc nejen svým židovským spoluobčanům s dánskými kořeny, ale také židovským přistěhovalcům a uprchlíkům. Proto lze knihu číst i jako příběh o solidární pomoci, který je pro současnou společnost velmi aktuální.

Vendula V. Hingarová,
oddělení skandinavistiky Ústavu germánských studií FF UK, Praha

Poznámky

[1] Počty internovaných z Dánska se u různých autorů liší. K tomu viz Silvia GOLDBAUM TARABINI, *Danske jøders liv og død i Theresienstadt*, København 2023, s. 474. Tarabini do počtu 470 internovaných počítá osoby z dánských transportů XXV/1, XXV/2, XXV/3, XXV/4, XXV/4 Ez a dále čtyři dánské Židy, dočasně internované v Sachsenhausenu, kteří do Terezína přijeli s berlínskými transportními čísly. Podrobně viz S. GOLDBAUM TARABINI, *Danske jøders*, s. 446–473.

[2] S. GOLDBAUM TARABINI, *Danske jøders*, s. 12.

[3] Jedinou výjimkou byl Jonisch Schmul Sender, narozený 18. 3. 1899 ve Varšavě, který v roce 1939 ilegálně emigroval do Dánska, kde byl zatčen a deportován do Terezína v dánském transportu XXV/3. Dne 20. 3. 1944 byl převezen tzv. psychiatrickým transportem Dx do Osvětimi a tam zavražděn v plynové komoře. Více o jeho životě viz S. GOLDBAUM TARABINI, *Danske jøders*, s. 343–350. K tzv. psychiatrickému transportu z Terezína viz Tomáš FEDOROVIČ, *Osudy psychiatrického transportu Dx (20. března 1944) z ghetta Terezín do KT Auschwitz-Birkenau*, Zpravodaj. Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín, č. 4/2022 [online], dostupné z: https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/osudy-psychiatrickeho-transportu-dx-20-brezna-1944-z-ghetta-terezin-do-kt-auschwitz-birkenau/ [cit. 6. 9. 2024].

[4] Silvia GOLDBAUM TARABINI FRACAPANE, *Experiences of Persecution and Ghetto-Life. Danish Testimonies about Theresienstadt*, Ph.D. thesis, Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität Berlin, 2016.

[5] Jednalo se skupinu deseti žen a dětí, kterou nacisté do Terezína deportovali po několikaměsíčním věznění v Ravensbrücku transporty č. XXV/4 a XXV/4 Ez. Ze skupiny šesti dánských Židů uvěz-

něných v listopadu 1943 v Sachsenhausenu byli čtyři v lednu 1944 přemístěni do Terezína, jeden do Majdanku (KT Lublin) a jeden do KT Mauthausen, kde zahynul.

[6)] S. GOLDBAUM TARABINI, *Danske jøders*, s. 437.

[7)] Názvy kapitol knihy v českém překladu: 1. Židé v Dánsku před říjnem 1943; 2. Razie proti Židům; 3. Cesta do terezínského ghetta a počáteční období; 4. Rozdíly; 5. Život v ghettu; 6. Zoufalství, nemoci a smrt; 7. Poštovní zásilky a balíčky; 8. Dánské potravinové balíky pohledem ostatních; 9. Návštěva mezinárodní delegace 23. června 1944; 10. Po návštěvě; 11. Svědkové odjíždějících transportů; 12. Poslední měsíce v Terezíně; 13. Život po ghettu.

[8)] Příloha 1, Přehled deportovaných; Příloha 2, Demografie; Příloha 3, O zdrojích – dánská svědectví z Terezína.

[9)] Otto Schwarzbart (1921–2005), původem z Jemnice, sepsal své zážitky z konce 30. a z první poloviny 40. let formou autobiografického románu, v němž popisuje odjezd do Dánska, život na statku v Jutsku, nepodařený útěk do Švédska a internaci v Terezíně. Kopie rukopisu v dánštině o rozsahu 250 stran je uložena v Dánském židovském muzeu v Kodani (Dansk Jødisk Museum, København). Po návratu do Dánska autor marně usiloval o jeho zveřejnění.

[10)] Hans KIRCHHOFF − Lone RÜNITZ, *Udsendt til Tyskland. Dansk flygtningepolitik under besættelsen*, Odense 2007, s. 45.

[11)] Čísla transportů, kterými byli dánští Židé deportováni do terezínského ghetta: XXV/1, XXV/2, XXV/3, XXV/4, XXV/4 Ez, I/106 a I/110.

[12)] Helena BŘEZINOVÁ – Vendula V. HINGAROVÁ (edd.), *Dánští Židé v Terezíně*, Praha 2024.